

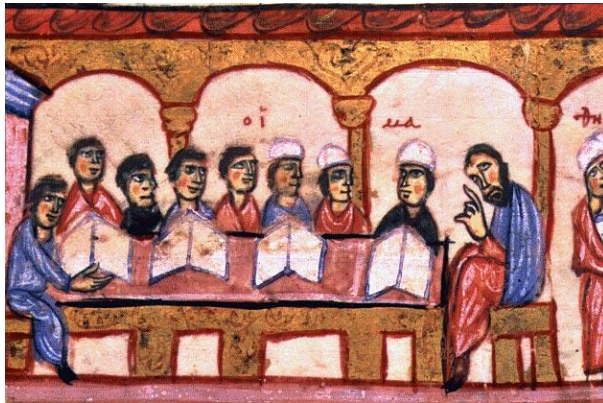
Σχολεία και σχολές στο Βυζάντιο:
Οργάνωση και εξέλιξη της εκπαίδευσης στην αυτοκρατορία
(4^{ος} – 11^{ος} αι.).

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2015

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Βυζαντινοί έτρεφαν σεβασμό για τον ελληνικό πολιτισμό. Από τον 10ο και σε όλη την διάρκεια του 11^{ου} αιώνα η ελληνική γραμματεία ήταν πηγή έμπνευσης και ανάπτυξης της πνευματικής κίνησης.¹ Από τα βυζαντινά λογοτεχνικά κείμενα συμπεραίνουμε ότι το ιδανικό του βυζαντινού ήταν η καλή σκη. Ακόμη και ο φτωχός ένιωθε τον πολιτισμό κομμάτι της ύπαρξής του και αν κάποιος δεν είχε στοιχειώδη μόρφωση τον θεωρούσε ανίκανο ή ελαττωματικό. Αυτή είναι η μεγάλη διαφορά της βυζαντινής αντίληψης για την μόρφωση από την αντίστοιχη Δυτική

στην οποία η μόρφωση αφορούσε μόνο τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Κατά τον Αθανασόπουλο βασικό ρόλο στην άποψη αυτή ήταν «η έξοχη οργάνωση και υποστήριξη της παιδείας από τον αυτοκράτορα και την εκκλησία»²

Στην μελέτη μας θα περιγράψουμε στο πρώτο μέρος την δομή του εκπαιδευτικού συστήματος στην αυτοκρατορία από τον 4^ο μέχρι τα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Στο δεύτερο μέρος θα ασχοληθούμε με τον ρόλο του Πανεπιστημίου, ιδιαίτερα αυτό της Κωνσταντινούπολης, ασχολούμενοι και με το ερώτημα αν αυτό το ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα ήταν Πανεπιστήμιο με την πλήρη έννοια του όρου.

¹ T. T. Rice, *Ο Δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, Παπαδ'ημα, Αθήνα 2006, σελ 255.

² Κ. Αθανασόπουλος, *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Συγκλίσεις και αποκλείσεις*, ΕΑΠ, Πάτρα 2000 σελ. 58

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΘΡΩΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Η εκπαιδευτική δομή στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν διέφερε σημαντικά από αυτή στην Δύση, με μόνη μάλλον εξαίρεση την γλώσσα. Στην ανατολική κυριαρχούν τα ελληνικά. Στην δύση τα λατινικά. Ήταν προσανατολισμένη στη τέχνη της εκφώνησης λόγων στην αττική διάλεκτο, που ήταν νεκρή γλώσσα³, σε μια πολιτεία που δεν λειτουργούσε δημοκρατικά. Κάλυπτε, όμως, τις ανάγκες της γραφειοκρατικής διοίκησης. Από τους σπουδαστές του Λιβάνιου (4^{ος} αιώνας) το 40% εργάζονταν για τις κρατικές υπηρεσίες, το 30% ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες – κυρίως δικηγόροι, το 20% ασχολούνταν με την διοίκηση των πόλεων (βουλευτήρια) και μόνο το 10% εργάζονταν στην εκπαίδευση.⁴

3

«Πρωτοβάθμια» εκπαίδευση.

Η εκπαίδευση στη αυτοκρατορία τον 4^ο αιώνα δεν είχε αλλάξει σημαντικά από την ελληνιστική εποχή. Περιελάμβανε τρία 'επίπεδα': πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια. Ξεκινούσε για τα αγόρια και ίσως και για τα κορίτσια, όταν ήταν επτά ετών με πρώτο δάσκαλο τον γραμματιστή. Αυτός δίδασκε ανάγνωση, γραφή και αριθμητική.

³ Ο Rice δεν συμφωνεί και αναφέρει ότι η αττική διάλεκτος χρησιμοποιούνταν από τους μορφωμένους όταν έγραφαν, ενώ όταν συζητούσαν χρησιμοποιούσαν μια παραλλαγή της.

⁴ C. Magno. *Βυζάντιο. Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δ. Τσουκραράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2013 σελ 155 - 156

Διέθετε ελάχιστα προσόντα και είχε χαμηλή κοινωνική θέση, λίγο καλλίτερη από έναν τεχνίτη.⁵ Κατά τον Μαγνο ήταν ιδιώτης,⁶ ενώ για τον Αθανασόπουλο ήταν κληρικός ή μορφωμένος μοναχός.⁷

Ο χώρος εκπαίδευσης ήταν ένας χώρος κοντά στην εκκλησία ή σε κελιά μοναστηριών. Η εκπαίδευση ξεκινούσε πολύ πρωί και διαρκούσε μέχρι αργά το απόγευμα, με ένα διάλειμμα το μεσημέρι για φαγητό στο σπίτι τους. Βιβλία τους ήταν η Βίβλος και άλλα θρησκευτικά βιβλία ενώ οι αριθμητικές πράξεις γίνονταν με το ελληνικό σύστημα αρίθμησης. Εκτός από τα προαναφερθέντα μαθήματα διδάσκονταν και βυζαντινή μουσική.⁸

«Δευτεροβάθμια» εκπαίδευση.

Οι περισσότεροι μαθητές σταματούσαν την εκπαίδευση στο πρώτο στάδιο. Όσοι συνέχιζαν στο επίπεδο του γραμματικού, έβρισκαν έναν άλλο τύπο δασκάλου. Ήταν καλοπληρωμένος και με διάφορα προνόμια, πολύ μορφωμένος, λαϊκός και αντιμετωπιζονταν με εκτίμηση και σεβασμό από την κοινωνία.⁹ Δίδασκε αρχαίους ποιητές, κυρίως Όμηρο και μερικούς συγγραφείς που είχε επιλέξει. Τα κείμενα αρχικά τα διάβα-

ζαν. Ακολουθούσε η εξήγηση με την οποία ολοκλήρωναν την μελέτη. Η μελέτη, κυρίως των ποιημάτων, συμπληρώνονταν με την γραμματική, για την οποία χρησιμοποιούσαν τα εγχειρίδια του Διονύσου του Θρακός (2^{ος} αιώνας). Η εκπαίδευση στο επίπεδο αυτό συμπληρώνονταν με την μελέτη τεσσάρων θετικών επιστημών - της αριθμητικής, της γεωγραφίας, της αστρονομίας και της μουσικής θεωρίας.¹⁰

Ο Αθανασόπουλος προσθέτει και αρκετά άλλα μαθήματα όπως στοιχειώδεις γνώσεις ρητορικής και φιλοσοφίας καθώς και οξυγραφία ή σημειογραφία. Την φιλοσοφία οι Βυζαντινοί της θεωρούσαν επιστήμη και μελετούσαν τους κλάδους της λογικής, ηθικής, δογματικής και μεταφυσικής. Για την τελευταία χρησιμοποιούσαν τα έργα

⁵ ο. π. σελ 151.

⁶ ο. π.

⁷ Κ. Αθανασόπουλος, ο. π. σελ. 58

⁸ ο. π.

⁹ ο. π. σελ. 59

¹⁰ C. Magno. ο. π. σελ 151 - 153

του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη και τα σχόλια των νέο-πλατωνικών. Την εποχή των Παλαιολόγων (11^{ος} – 14^{ος} αιώνας) μελετούσαν και έργα της σχολαστικής φιλοσοφίας, μαζί με γεωγραφία, φυσική και βιολογία. Απαγορεύονταν η μελέτη της αστρολογίας και της αριθμομαντείας, ενώ χάνονταν ο θρησκευτικός χαρακτήρας της παιδείας που υπήρχε στην προηγούμενη βαθμίδα.¹¹ Το κύριο χαρακτηριστικό της διδασκαλίας στο επίπεδο αυτό ήταν ο άκρατος συντηρητισμός της.¹²

Για την «δευτεροβάθμια» εκπαίδευση της Κωνσταντινούπολης τον 10ο αιώνα έχουμε αρκετά στοιχεία. Από τον αιώνα αυτόν και μετά το εκπαιδευτικό πρόγραμμα είχε σκοπό την εκπαίδευση ανθρώπων που θα καταλάμβαναν δημόσιες ή εκκλησιαστικές θέσεις. Τα δίδακτρα δεν ήταν καθορισμένα και υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ των σχολών. Υπάρχουν ενδείξεις ότι το Πατριαρχείο χρηματοδοτούσε τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αν και αυτά ήταν ανεξάρτητα από την Εκκλησιά, κατά κάποιο τρόπο ελέγχονταν από αυτή και από το κράτος. Το 940, ορίστηκε μάλιστα και «Πρόεδρος των Σχολών» που ήταν επαγγελματίας δάσκαλος που έλεγχε τις σχολές κατά το πρότυπο των συντεχνιών.¹³

Αντίθετα δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για την εκπαίδευση από το 940 μέχρι το 1040, ενώ τον 11^ο αιώνα παρατηρούμε έντονη πνευματική ζωή με την ανάπτυξη των πόλεων και την άνοδο των αστών. Καινοτομία υπήρξε η ίδρυση το 1047 της Νομικής σχολής, ενώ δεν είναι σίγουρη η ίδρυση της Φιλοσοφικής, αν και ο Μιχαήλ Ψελλός (1018 - 1078) έφερε τον τίτλο «Υπατος των Φιλοσόφων». Τον αιώνα αυτόν, εκτός από τα ιδιωτικά, λειτουργούν και εκπαιδευτήρια προσαρτημένα σε εκκλησίες και ελέγχονται από τον Πατριάρχη.¹⁴

«Τριτοβάθμια» εκπαίδευση.

Σε ηλικία περίπου 15 χρόνων ο μαθητής μπορούσε να συνεχίσει τις σπουδές του, αν ήθελε, σε ειδικούς και εξειδικευμένους δασκάλους οι οποίοι δίδασκαν σε ιδιωτικές σχολές που βρίσκονταν στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας. Στις σχολές αυτές συ-

¹¹ Κ. Αθανασόπουλος, ο. π. σελ. 59

¹² C Magno. ο. π. σελ 176

¹³ ο. π. σελ 170

¹⁴ ο. π. σελ. 170 -171

νέχιζε την μελέτη του τομέα που είχε επιλέξει σε βάθος και σε δομή «... που πλησίαζαν το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης», σε τέσσερις ή πέντε πόλεις της αυτοκρατορίας.¹⁵

Την εκπαίδευση στο επίπεδο αυτό την παρείχαν οι ρήτορες ή οι σοφιστές που είχαν διοριστεί από την τοπική βουλή, είχαν συγκεκριμένη έδρα, έπαιρναν μισθό, είχαν κάποια προνόμια και πολλές φορές έπαιρναν δώρα από τους μαθητές τους. Αν ο δάσκαλος δεν είχε συγκεκριμένη έδρα και δούλευε ιδιωτικά πληρώνονταν από τους μαθητές. Ο κύκλος σπουδών ήταν πέντε έτη, αλλά οι περισσότεροι μαθητές σταματούσαν

μετά από δύο ή τρία χρόνια. Οι περισσότεροι σπουδαστές προέρχονταν από οικογένειες βουλευτών, αξιωματούχων της κυβέρνησης ή νομικών.¹⁶

Ο σπουδαστής που ήθελε να έχει ολοκληρωμένη εκπαίδευση έπρεπε να ταξι-

δέψει πολύ και να ξοδέψει πολλά χρήματα. Οι σχολές ειδικεύονταν σε συγκεκριμένες επιστήμες και βρίσκονταν σε διαφορετικές πόλεις. Για τη φιλοσοφία ονομαστή ήταν η σχολή στην Αθήνα και την Αλεξάνδρεια. Για την Νομική η σχολή της Βηρυτού και για την Ιατρική η σχολή της Περγάμου ή της Αλεξάνδρειας, την εποχή που μας ενδιαφέρει.¹⁷

Από τον 7^ο αιώνα και μετά δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ δευτέρας και τρίτης βαθμίδας σπουδών. Υπήρξαν ορισμένες αποσπασματικές απόπειρες για να ιδρυθεί ένα πανεπιστημιακό ίδρυμα αλλά το αποτέλεσμα δεν ήταν σημαντικό. Η εκπαίδευση συνεχίζονταν μόνο στο δίκαιο, στη γραμματική και στη ρητορική από τις συντεχνίες των νοταρίων και των γραμματικών αποκλειστικά στην Κωνσταντινούπολη.¹⁸

Η εκπαίδευση των γυναικών.

Η γυναικεία υπόληψη ήταν χαμηλή στην βυζαντινή κοινωνία, αν και σποραδικά εισάγονται από τον 12^ο αιώνα δυτικές ιδέες σχετικές με τον ρομαντικό έρωτα.¹⁹ Ε-

¹⁵ Κ. Αθανασόπουλος, ο. π. σελ. 60

¹⁶ C Magno. ο. π. σελ 154

¹⁷ ο. π.

¹⁸ ο. π. σελ. 176

¹⁹ ο. π. σελ. 267

πειδή όμως η μόρφωση ήταν σημαντικό αγαθό, πολλές οικογένειες φρόντιζαν για τη ν μόρφωση των κοριτσιών τους. Ο γενικός κανόνας ήταν ότι οι γυναίκες δεν χρειάζονταν την ίδια εκπαίδευση με αυτή των αντρών. Παρακολουθούσαν μαζί με τα αγόρια μόνο όσα μαθήματα μπορούσαν να διδαχθούν στο σπίτι. Δεν μπορούσαν όμως να αποκτήσουν πανεπιστημιακή μόρφωση, παρά μόνο με ιδιώτη δάσκαλο. Παρ' όλα αυτά συναντάμε αρκετές γυναίκες με υψηλή μόρφωση.²⁰

Η σχέση της Εκκλησίας με την εκπαίδευση

Το ότι η κλασική γραμματεία προέρχονταν από ειδωλολάτρες έκανε τους αυστηρούς χριστιανούς να αποφεύγουν την μελέτη της. Ήταν όμως αναγκασμένοι να καταφεύγουν σε αυτή επειδή η Βίβλος δεν διδάσκει την τέχνη της συλλογιστικής, ώστε να μπορεί κάποιος να υπερασπίζεται την ορθή πίστη. Ένας άλλος λόγος χρήσης της

ήταν ότι δεν καταδικάζεται η ελληνική παιδεία από τους αποστόλους και τον Ιησού. Επίσης κρίνεται αναγκαία η μελέτη της για να μπορεί κάποιος να νικήσει την πλάνη με τα ίδια της τα μέσα.²¹

Ο Ιωάννης Χρυσόστομος (περ. 349 – 407) δεν καταδικάζει την εκπαίδευση στα σχολεία, αλλά συνιστά

την διδασκαλία του χριστιανικού δόγματος της τιμωρίας²² όταν θα έχουν ολοκληρωθεί οι εγκύκλιες σπουδές. Ο Μεγάλος Βασίλειος (330 – 379) θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχει επιλογή από τα κείμενα της αρχαίας γραμματείας ώστε να αναδεικνύεται η αρετή και να απορρίπτεται η ασωτία. Την οριστική θέση όμως διατύπωσαν οι Καππαδόκες Πατέρες υποστηρίζοντας την διατήρηση της κλασικής παιδείας.²³ Η Εκκλησία πάντως είχε

²⁰ T. T. Rice, ο. π. σελ 264

²¹ C Magno. ο. π. σελ 159

²² Το παραδοσιακό χριστιανικό δόγμα το οποίο υποδεικνύει ότι, χωρίς πίστη στον Ιησού Χριστό, κάποιος θα είναι αντικείμενο αιώνιας τιμωρίας στην Κόλαση.

²³ ο. π. σελ 160 - 161

αναλάβει την «πρωτοβάθμια» και ίσως σε περιπτώσεις την «δευτεροβάθμια» εκπαίδευση με την συμμετοχή μορφωμένων κληρικών και μοναχών και την παραχώρηση κτιρίων για την στέγαση των σχολείων. Παρ' όλα αυτά η κοσμική παιδεία υφίσταται αν και αποδοκιμάζεται από την Εκκλησία. Η εικόνα που έχουμε για την έντονη επίδραση της Εκκλησίας στην εκπαίδευση ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι έχει χαθεί κάθε στοιχείο σχετικό με την κοσμική ζωή στο Βυζάντιο.²⁴

---

²⁴ T. T. Rice ο. π. σελ. 256 - 257

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Χριστιανικό κέντρο ανώτερων σπουδών υπήρχε τον 3^ο αιώνα στην Αλεξάνδρεια και λίγο αργότερα στην Καισάρεια ιδρύθηκε μια Ακαδημία. Άλλα χριστιανικά εκπαιδευτικά κέντρα ιδρύθηκαν σε πολλές πόλεις της αυτοκρατορίας.²⁵ Το Πανεπιστήμιο στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε το 425 από τον Θεοδόσιο Β' (401 - 450) αν και ανώτερη εκπαίδευση υπήρχε, αν όχι από την εποχή του Κωνσταντίνου σίγουρα από την εποχή του Κωνσταντίνου Β' (317 - 361). Το ιδρυτικό διάταγμα καθορίζει την σύνθεση της κρατικής σχολής, τα κτήρια και τα αξιώματα που οι καθηγητές μπορούσαν να αποκτήσουν. Οι καθηγητές διορίζονταν από τον Έπαρχο στο όνομα του Αυτοκράτορα και στην πλειονότητά τους ήταν γραμματικοί. Σκοπός του η εκπαίδευση κρατικών υπαλλήλων.²⁶

Τον 7^ο αιώνα, «δευτεροβάθμια» και «τριτοβάθμια» εκπαίδευση βρίσκουμε μόνο στην Κωνσταντινούπολη. Το πανεπιστήμιό της όμως είναι σε παρακμή, λόγω κυρίως της οικονομικής κρίσης, της παρακμής του αστικού φαινομένου και της στρατιωτικοποίησης της αυτοκρατορίας. Ίσως να είναι υπερβολή να πούμε ότι οι ανώτερη εκπαίδευση σταμάτησε την εποχή του Ηρακλείου (575 - 641). Υπήρξε όμως σημαντική μείωσή της. Στο τέλος όμως του 8^{ου} αιώνα οι φιλολογικές σπουδές αναγεννήθηκαν.²⁷

Τον 9^ο αιώνα, η Πατριαρχική σχολή της Κωνσταντινούπολης ήταν το ανώτατο εκκλησιαστικό ίδρυμα και οι καθηγητές σε αυτό ήταν όλοι διάκονοι. Γρήγορα η σχολή αυτή αναβαθμίστηκε σε πανεπιστημιακό επίπεδο ή έγινε σχολή εκπαίδευσης δασκά-

---

²⁵ ο. π. σελ. 266

²⁶ C Magno. ο. π. σελ 156 - 157

²⁷ ο. π. σελ 164 - 165.

λων. Οι μαθητές προετοιμάζονταν για την ανώτερα εκκλησιαστικά αξιώματα και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα.²⁸ Η σχολή εγκαταστάθηκε στα ανάκτορα της Μαγναύρας, αλλά έκλεισε στα τέλη του 10ου αιώνα. Το 1045 ιδρύθηκε ένα πανεπιστήμιο στην Κωνσταντινούπολη με αποκλειστικό σκοπό να ετοιμάζει στελέχη για τον κρατικό μηχανισμό και νομικούς.²⁹

Όπως και να έχει όμως ο αριθμός των νέων που σπούδαζε στην Κωνσταντινούπολη και συνεπώς σε όλη την αυτοκρατορία τον 10ο αιώνα δεν ξεπερνούσε τους 200 ή 300. Άρα ο συνολικός αριθμός σπουδαστών σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή δεν θα μπορούσε να ξεπερνά τους χίλιους.³⁰ Το γεγονός αυτό δημιουργεί σημαντικούς προβληματισμούς για το αν τα εκπαιδευτικά αυτά ιδρύματα μπορούν να αποτελούν πανεπιστημιακούς θεσμούς, όπως αυτοί που δημιουργούνται στην Δυτική Ευρώπη.

²⁸ T. T. Rice ο. π. σελ. 264 - 265

²⁹ ο. π. σελ. 268

³⁰ C Magno. ο. π. σελ 177

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παιδεία στο Βυζάντιο ήταν ένα δημόσιο αγαθό που προσφέρονταν σε όλους τους υπηκόους. Χωρίζονταν σε τρεις βαθμίδες χωρίς να είναι εμφανής η διαφορά της δεύτερης από την Τρίτη βαθμίδα. Η Εκκλησία είχε σημαντική ανάμειξη στην λειτουργία της, παρ' όλο που μπορεί να χαρακτηριστεί η εκπαίδευση ως κοσμική. Κύριος σκοπός της η δημιουργία στελεχών για την δημόσια διοίκηση και την στελέχωση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Η ανάπτυξη ή παρακμή των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είχε άμεση σχέση με το ενδιαφέρον της αυτοκρατορικής διοίκησης για αυτή και την ακμή ή την κατάρρευση των πόλεων και του αστικού φαινομένου.

Η ύπαρξη ή όχι πανεπιστημιακού ιδρύματος στην Αυτοκρατορία είναι ένα ζήτημα που διχάζει τους ερευνητές. Εν προκειμένω ο Αθανασόπουλος και ο Rice μάλλον δέχονται την ύπαρξη ανάλογου ιδρύματος ενώ ο Magno όχι.

Βιβλιογραφία

- ◆ Αθανασόπουλος Κ. *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Συγκλίσεις και αποκλείσεις*, ΕΑΠ, Πάτρα 2000.
- ◆ Magno C. *Βυζάντιο. Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δ. Τσουκραράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2013.
- ◆ Rice T. T. *Ο Δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, Παπαδήμα, Αθήνα 2006.